

ANTALYA-DÖŞEMEALTI HALILARINDA RENK VE BİÇİM ÖZELLİKLERİ

Öğr. Gör. Nihat ŞİRİN (*)

Dokuma sanatı, hayvancılıkla uğraşan göçer toplulukların yaşantısından doğmuştur. Bu sanatın ilk örneklerine pazırık kurganlarında çıkan eserlerde tesadüf edilmektedir. Pazırık kurganlarında çıkan halı parçalarının dokuma teknikleri birbirine son derece yakındır. Hata Anadolunun birçok bölgesinde kullanılan bu dokuma tekniğine "Gördes Düğümü - Türk Düğümü" adı verilmektedir. Ayrıca Anadoludaki halılarda kullanılan motif, renk ve biçim özellikleri ile pazırık halısı arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır.

Günümüzde Anadolunun çeşitli yerlerinde göçer geleneğini sürdüren topluluklara hala rastlanmaktadır. Antalya-Döşemaltı (x) bölgesinde yaşayan ve büyük çoğunluğu yerleşik hayata geçmiş olan Karakoyunlu Yörükleri de bunlardan biridir (1). Bu topluluk geleneksel halı sanatımızı günümüzde de devam ettirmektedir. Bu halılara yörenin adından dolayı "Döşemaltı Halıları" denilmektedir. Ayrıca bazı kaynaklarda bu halılara ilk çıkış yeri olarak bilenen Kovanlık köyünün adından dolayı "Kovanlık Halıları" da denilmektedir.

Döşemaltı halılarının en büyük özelliklerinden birisi de genelde küçük boyutlu oluşlarıdır. Yörede en çok seccade, birebir, yolluk, çeyrek (namazlık) adı verilen halı türleri dokunmaktadır. Seccadeler 125x220, 120x220, 118x200 cm vb. gibi; yolluklar 75x310, 75x330, 80x325 cm vb. gibi; çeyrek 80x120, 75x110, 70x115 cm vb. gibi; birebir 100x100, 105x105, 103x107 cm vb. gibi boyutlarda dokunmaktadır. Bu ölçüler en ve boylarda iki yada üç cm'lik farklılıklar olabilmektedir. Yörede bunlardan başka sipariş üzerine "Makatlık ve Kelle" tabir edilen halı türleride dokunmaktadır. Makatlık halı genelde tahta sedir yada somyalar üzerine örtü olarak kullanılmaktadır. Bu halı türünün ölçüleride kullanıldıkları yerlerin ebatlarına uygun olarak yapılmaktadır. Kelle tabir edilen taban halısı genellikle 6 m² ve daha büyük olmaktadır. Bu halılar da isteğe göre dokunmaktadır. Bu tür halıları dokuyacak tezgah yok denecek kadar azdır. Bu yüzden taban halısı seyrek dokunan halı türüdür.

Yörede dokunan halıların boyutlarına dikkat edildiğinde küçük mekanlarda kullanılmak üzere yapıldıkları görülmektedir. Bunun nedeni göçebe yaşantısındaki

alışkanlıkların ve adetlerin yerleşik hayata geçişte de etkisini kaybetmeden sürdürmesidir. Çünkü göçebe yaşantısında toplanma ve taşınmada kolaylık olması açısından halıların boyutları küçük tutulurdu.

Bu halılar isimlerini genellikle merkez zemine işlenen motiflerden almışlardır. Mihraplı, kocatoplu, akrepli, dallı, halıelli, terazili, toplu ve yastıklı toplu şeklinde adlandırılır (2). Ancak bunların içinde kompozisyon açısından halıelli ve yastıklı toplu türlerinin dışında kalanlar genellikle mihraplı kompozisyonludurlar. Yolluk ve seccade türlerinde çift mihrap kompozisyonu süreklilik arzeder. Mihraplı olarak adlandırılan türe yörede "Camili" adı verilmektedir. Bu çeşit kompozisyon türü bakımından iç zeminin çok parçalanmış olmasıyla diğerlerinden ayrılır.

İç zemin kompozisyonunda halıelli ve mihraplı halılar dışında kalanlarda 1'li, 3'lü, 5'li ve 7'li motif guruplaşmaları gibi tek sayılı motif dizilişi dikkat çeker. İçten dışa doğru, zemini çevreleyen bordürlerde de aynı tek sayı düşüncesi görülür. Yörede yaptığımız çalışmalarda konunun uzmanları bu tek sayı düşüncesinin İslam inancından kaynaklandığını, tek tanrıya inancı temsil ettiğini ifade etmişlerdir (3). Halılarda kullanılan bordürler motiflerine göre isim alırlar. Bazı bordürler motiflerden kaynaklanan sebeplerle diğer sulardan daha geniş olarak yer kaplarlar.

Döşemealtı halılarında birebir tabir edilen halıların dışında kalanlar dikdörtgen kompozisyon içinde ele alınmışlardır. Bu yönüyle diğer Anadolu halıları ile büyük benzerlik gösterirler. Birebir halı türü yörede yaklaşık onbeş yıldır dokunmaktadır. bunların yerini "Paspas" tabir edilen küçük halılar almıştır. Paspaslar özellikle yolluk ve çeyreklerin başlarından artan çözgü iplerinin ve diğer artık iplerin değerlendirilmesi amacıyla dokunurlar. Paspaslarda boy kısmı eninden daha kısadır. Bu halılar kapı eşiklerinin kapatılmasında kullanılmaktadır. Enleri kapı genişliği olan 80 cm'yi geçmemekte, boyları ise 60, 70 cm arasında değişmektedir (4).

Döşemealtı halılarına doğal bitki kök ve yapraklarından yapılan boyalar ve renkler vermektedir. Boyanma esnasında kimyasal boyalar yok denecek kadar az kullanılmaktadır. Bu yüzden bitkisel boyalardan elde edilen renklerin ömrü daha uzun olmaktadır. Kullanılan renkler mevsimlere göre değişmektedir. İlkbahar ve yaz mevsimlerinde bitkilerin daha ziyade yaprak ve dalları boyamada kullanıldığı için halılara yeşil renk hakim olur. Bu arada bitki kökleri toplanıp kurumaya bırakılır. Sonbalarda kuruyan kökler dövülerek toz haline getirilir. Elde edilen bu toz boya kışın dokunacak halıların iplerini boyamada kullanılır. Bu nedenle kış mevsiminde dokunan halıların hakim renkleri mavi yada kırmızı olmaktadır (5).

Bütün Anadolu halılarında olduğu gibi döşemealtı halılarında da renk ve motifler rastgele biraraya getirilmemiştir. Birer anlamlar bütünü olarak bir araya getirilmişlerdir. Halıya bakıldığı zaman dokuyanın sevinçlerini, üzüntülerini renk ve motiflerde görmek mümkündür.

Yörede kullanılan renklerin ifade ettiği bir takım sembolik anlamlarda bulunmaktadır. Buna göre halılardaki kırmızılar zenginliği, saadeti ve sevinci ifade etmektedir. Yeşil renk dini inançlar doğrultusunda cenneti ve ebedi mutluluğu ifade ederken; mavi renk asaleti ve ihtişamı, sarı renk kötülüklerden korunmayı siyah renk ise dünya sıkıntılarından arınmayı işaret etmektedir. Türk folkloründe renkler bu şekilde toplumsal ve ailevi anlamlar taşıdığı gibi, kişisel duygu yüklü anlamlarda içinde barındırmaktadır. Yavuklusuna sarı bir yağlık gönderen kızın sevdası yeğindir, sararıp solmadadır. Yeşil renk murattır. Aşkta karşılık bekler. Mavi umut, beyaz mutluluk, siyah üzüntü pembe ise bozuntudur (6).

Döşemealtı halılarında kullanılan stilize çiçek motifleri ve diğer motiflerin renkleri sabit renkler değildir. Mevsimlere göre değişkenlik gösterdikleri gibi, dokuyanın duygularına ve iç dünyasına göre değişebilmektedir. Haliya adını veren orta zemine hakim renkler genellikle yeşil kırmızı ve mavi olmaktadır. Ancak seyrek aralıklarda olsa beyaz renk kullanılır. Burada saklı olan duyguları, isyanları ve masumiyeti anlatma çabasıdır. Beyazı kullanan dokuyucu ya genç kız yada yeni gelindir. Kötüye çıkmış yada dedikoduya karışmış adını temize çıkartma çabası içinde kıvrınmaktadır. Kırmızı renk genellikle ikili üçlü gurup dokumalarda kullanılır. Daha ziyade neşeli ortamlarda sıcak duyguların açığa çıktığı anlarda kullanılır. Halı dokuyucusu genç kızlar olduğu için yörede en çok bu renk kullanılır. Aşkta aile saadetini dile getirmektedir. Yeşil renk ise daha ziyade orta yaşın üzerindeki dokuyucular tarafından tercih edilir. Bir olgunluk işaretidir. Ayrıca cenneti çağrıştırmaktadır.

Bütün Anadolu halı örneklerinde olduğu gibi döşemealtı halılarında da kontrast renkler yan yana kullanılır. Mavi-Kırmızı, Yeşil-Kırmızı ya da turuncu, Mor-Beyaz ve Lacivert-Beyaz şeklinde kullanılırlar. Ayrıca beyaz bütün renklerle yan yana kullanılır.

Halıda kullanılan motif hangi renkte dokunursa dokunsun etrafını siyah kontur çevreler. Bu uygulama hem motifi hemde motifin rengini açığa çıkartmada etken rol oynar.

Boyaların yün lifleri üzerinde kimyasal ve fiziksel etkileride bulunur. Yün liflerinin eskimesini hızlandırmaktadır. Özellikle siyah boya zaman içinde güneş ışığının da etkisiyle liflerle reaksiyona girmekte, iplerin eskimesini hızlandırmaktadır. Boyaların ipleri eskitme şiddeti rengin koyuluğu ve açıklığı ile de doğru orantılıdır. Buna göre siyah, lacivert, mor mavi, kahverengi, kırmızı ve turuncu ile sarı şeklinde sıralama yapılabilir. 50-100 yıllık halılar üzerinde yapılacak basit bir incelemede bu tespiti yapmak mümkündür. Elimizi halının üzerinde dolaştırdığımız zaman halı yüzeyinde çukurlukların ve yüksekliklerin olduğunu görürüz. En çukur bölgelerin siyah en yüksek bölgelerin ise beyaz renkte olduğu hemen dikkat çeker.

Sonuç olarak döşemealtı halıların dokuyucularının hayat felsefeleri ve yaşam biçimleri hakkında bize ip uçları verdiğini görmekteyiz. Biçim olarak küçük boyut-

ların tercih edilmiş olması, bu halıları dokuyan toplumun küçük mekanlarda yaşadığı ve yaşanan mekanların taşınabilir olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Selçuklulardan günümüze renk anlayışı ve geometrik motiflerin bozulmadan ulaşması bu toplulukların sosyal çevrelerinin dar olduğunu ve dış dünyayla fazla açılmadıklarını ortaya koymaktadır. bu yönüyle tarihi birer belge niteliği taşımaktadır.

Motif ve renk kompozisyonları herhangi bir denge endişesi duyulmadan oluşturulmuştur. Herhangi bir motifin veya rengin kullanım alanı sınırlı değildir. Döşemealtı halılarında aynı motif ve renkleri kendi çeşitlerinin hepsinde değişik yerlerde görmek mümkündür.

DİPNOTLAR

(*) S.Ü. Eğitim Fakültesi Resim-İş Eğit. Böl.

(x) Döşemealtı Bölgesi: Antalya il sınırları içinde, kuzeybatı istikametinde il merkezine 30 km mesafede bulunan bölgenin adıdır. Antik Side, Perge, Aspendos'tan çıkan antik ticaret yolu bu bölgenin içinden geçip toros dağlarına girer. Burdur'un Kapaklı yaylasından geçip Antik Efes ve antik Bergama'ya ulaşır. Bu yol yapıldığı dönemlerde parke taşla döşenmiştir. Zaman içinde döşeme taşlar toprakla örtülerek kaybolmuştur. Ancak yolun toroslar içinde kalan bölümünde parke döşemeler sağlamlığını muhafaza etmiştir. Bundan dolayı torosların bu bölümüne "Döşeme Dağları" denilmektedir. Dağların güneyinde kalan ovayada "Döşemealtı" denilir. Bu bölge geniş bir araziyi kapsamaktadır. Bölge içinde bir kasaba onbeş adet köy bulunur.

NOTLAR:

1- SEYİRCİ, Musa; "Döşemealtı Halılarından İlgiç Bir Örnek", Kültür ve Sanat Dergisi, İş Bankası Yayınları, S.3, İstanbul, 1989, s. 84.

2- ALDOĞAN, Ayşen; "Döşemealtı Halıları", Sanat Dünyamız, Yapı Kredi Bankası Yayınları, s. 23, İstanbul, 1981, s. 16-25.

3- Kaynak Kişi: Celil ŞAHAN Antalya-Kovanlık Köyü Kalkındırma ve Halıcılık Kooperatifi Başkanı, 1945, İlkokul, Evli.

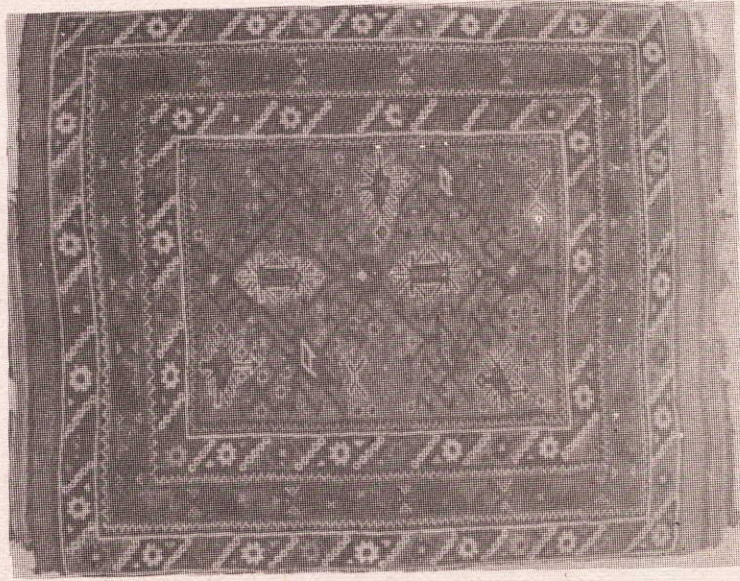
4- : Zeynep KÖKEN: Antalya-Kovanlık Köyü, 1942, İlkokul, Bekar.

5- : Behice ÖZDEMİR Antalya-Karataş Köyü, 1941, İlkokul, Evli.

6- ÖNDER, Mehmet; "Anadoluda Halı ve Kilim Demek", Kültür ve Sanat Dergisi, M.E.B. Basımevi, İstanbul, Haziran 1973.

Resim - 1 Dallı Halı

Resim - 2 Halı Elli